

УДК 903.25-033.5"653"(476.2-21)

DOI 10.52928/2070-1608-2024-69-1-11-17

**ШКЛЯНЫЯ БРАНЗАЛЕТЫ З ТЭРЫТОРЫІ СТАРАЖЫТНАГА ТУРАВА:
МАРФАЛОГІЯ І ТЭХНАЛОГІЯ ВЫТВОРЧАСЦІ****К. А. КУХАРАВА***(Інстытут гісторыі НАН Беларусі, Мінск)**e-mail: kukharava.katsiaryna@gmail.com*

Артыкул грунтуецца на аналізе 715 экзэмпляраў шкляных бранзалетаў (матэрыялы даследаванняў П.Ф. Лысенкі 1968 і 1992 гг.) з тэрыторыі дзядзінца і вакольнага горада старажытнага Турава. Вызначыны ўнутраны дыяметр бранзалетаў, форма, колеравая гама і дэкор. Дыяметр большасці бранзалетаў унісваецца ў межы 5–6 см (82,1%), вырабы большага дыяметру – каля 7–8 см – складаюць 9,1%, экзэмпляры меншага дыяметра – каля 4–4,5 см – 8,2%. Адносна формы пераважаюць вырабы гладкія акруглага сячэння (56,8%) і кручаныя (38,2%), значна менш экзэмпляраў падтрохвугольнага сячэння, плоска-выпуклых, рыфлёных і вітых. Колеравая гама вылучаецца дамінаваннем адценняў зялёнага, бірузовага і карычневага, у меншай ступені прадстаўлены вырабы сіня, фіялетавага і жоўтага, у адзінкавых экзэмплярах – з чырвонага заглашанага шкла. Дэкор маюць 13,3% вырабаў, самы распаўсюджаны спосаб – перавіццё жоўтай непразрыстай ніццю. Вылучана група вырабаў са спецыфічнай тэхналагічнай характарыстыкай – наяўнасцю металічнага дроту ўнутры шклянога абруча.

Ключавыя словы: археалогія, Сярэднявечча, старажытнарускі горад, матэрыяльная культура, шкляныя ўпрыгажэнні, шкляныя бранзалеты.

Уводзіны. Старажытны Тураў (сёння г. п. Тураў Жыткавіцкага раёна) размешчаны на прыродным узвышшы ў месцы ўпадзення ў р. Прыпяць яе прытока р. Язды. Помнік складаецца з дзвюх частак, падзеленых ровам: дзядзінца (паўночна-заходняя мысавая частка плошчай каля 7500 м²) і вакольнага горада (паўднёва-ўсходняя частка плошчай каля 15000 м²) [1, с. 51]. Сёння на адзначанай тэрыторыі размяшчаецца музей, а таксама жылая і гаспадарчая забудова горада.

Пачатак археалагічнага вывучэння старажытнага Турава адносіцца да 1927 г., калі ў межах разведак краязнаўчага таварыства Белдзяржуніверсітэта А.Д. Каваленем і С.С. Шутавым было абследавана і апісана гарадзішча, зняты план мясцовасці. Закладзеныя даследчыкамі шурфы выявілі магутны культурны слой (звыш 2 м на дзядзінцы і 2,5 м на вакольным горадзе) з наяўнасцю старажытнарускіх матэрыялаў [2, с. 373–374]. Першыя паўнамаштабныя раскопкі былі праведзены на тэрыторыі дзядзінца ў 1961 г. М.Д. Полубаярынавай у межах экспедыцыі атрада Інстытута археалогіі АН СССР. З 1962 г. даследаванне працягнуў П.Ф. Лысенка. Экспедыцыі працягваліся ў 1963, 1968 і 2004 гг. У выніку даследаваная плошча склала каля 840 м² [1; 3; 4; 5].

Вывучэнне тэрыторыі вакольнага горада было звязана з выяўленымі ў 1961 г. М.Д. Полубаярынавай і П.А. Раппапортам рэшткамі мураванага збудавання [1, с. 71]. У 1962 г. М.К. Каргерам была ўстаноўлена яго лакалізацыя, даследчык інтэрпрэтаваў помнік як храм сярэдзіны – другой паловы XII ст. У 1963 г. у межах Галіцка-Валынскай архітэктурна-археалагічнай экспедыцыі Ленінградскага ўніверсітэта М.К. Каргерам была ўскрыта ўся плошча храма (каля 490 м²) [6]. У 1992–1993 гг. помнік даследаваў П.Ф. Лысенка з мэтай музеіфікацыі парэшткаў і пабудовы новага храма на гэтым месцы. Раскопы агульнай плошчай 432 м² ахоплівалі тэрыторыю на поўдзень ад развалаў храма [7; 8].

Такім чынам, у выніку археалагічнага вывучэння гарадзішча старажытнага Турава на працягу XX – пачатку XXI ст. была даследавана плошча каля 1760 м², якая ўключала рэшткі жылой, гаспадарчай і культавай забудовы. Накоплена калекцыя вырабаў са шкла колькасцю каля 3000 прадметаў, сярод якіх фрагменты посуду, ваконнага шкла, пацеркі, пярсцёнкі, а таксама магчымыя адыходы шкларобнай вытворчасці¹. Аднак найбольш колькасную групу вырабаў складаюць шкляныя бранзалеты, прадстаўленыя прыкладна 2300 экзэмплярамі, у тым ліку 2 цэлымі бранзалетаў (дзядзінца – 1600 адзінак, вакольны горад – 750)².

Нягледзячы на масавасць, у навуковы абарот адзначаная катэгорыя шкляных упрыгажэнняў уведзена толькі часткова. Ю.Л. Шчапавай прааналізавана калекцыя 1962 г. (529 фрагментаў). На аснове колеравай гамы і вынікаў хімічнага аналізу невялікай часткі бранзалетаў даследчыца аднесла тураўскія бранзалеты да кіеўскай вытворчасці [9, с. 157–158]. У манаграфіі П.Ф. Лысенкі, якая абагульняе вынікі даследаванняў старажытнага Турава, дадзена толькі статыстычная выкладка бранзалетаў па форме, колеру і стратыграфічных сляях. Аднак выведзена яна не з агульнай колькасці наяўнага матэрыялу, якую адзначае аўтар (2300 экзэмпляраў), а толькі на аснове 267 фрагментаў, якія адносяцца, верагодна³, да калекцыі 1992 г. [10, с. 64–65]. Такім чынам, шкляныя бранзалеты з тэрыторыі старажытнага Турава так і не былі комплексна прааналізаваны.

¹ Шкляныя шлакі, кавалкі аплаўленай шкламасы.

² Калекцыі захоўваюцца ў фондах Тураўскага краязнаўчага музея, Інстытута гісторыі НАН Беларусі, Нацыянальнага гістарычнага музея Рэспублікі Беларусь.

³ Вынік зроблены, зыходзячы з колькасці бранзалетаў, узгаданых у статыстычнай выкладцы.

Асноўная частка. Падчас даследавання шкляных вырабаў марфалагічныя і тэхналагічныя прыкметы часта разглядаюцца ў сукупнасці, што абумоўлена іх узаемасувяззю. Гэты падыход сфарміраваны яшчэ ў 1960-х гг. М.Д. Полубаярынавай, якая пры апрацоўцы шкляных бранзалетаў са старажытнага Ноўгарада распрацавала класіфікацыйную схему, пабудаваную на аснове марфалогіі прадмета, колеру і тэхналагічных прыкмет вытворчасці [11]. У далейшым Ю.Л. Шчапавай была распрацавана ўніфікаваная схема характарыстыкі знешніх уласцівасцей шкляных бранзалетаў, таксама заснаваная на марфалагічных і часткова тэхналагічных прыкметах [12]. У якасці асноўных характарыстык выступаюць унутраны дыяметр бранзалета, форма сячэння абруча, колер шкла, наяўнасць і асаблівасці дэкору. Унутраны дыяметр бранзалета ўказвае на памер вырабу і можа сведчыць аб спосабе нашэння ўпрыгажэння. Форма сячэння шклянога абруча адлюстроўвае тэхналогію вытворчасці. Паводле гэтай характарыстыкі традыцыйна вылучаюцца наступныя групы бранзалетаў: гладкія акруглага сячэння, кручаныя, вітыя, плоска-выпуклыя (або сегментападобнага сячэння), рыфленыя, падтрохвугольнага сячэння, плоскія. Колер шкла залежыць ад складу шыхты, можа ўказваць на асаблівасці выкарыстанай сыравіны і тэхналагічныя дадаткі, у тым ліку фарбавальнік. Дэкор адсылае да тэхналогіі вытворчасці і мастацкай вартасці ўпрыгажэння. Такім чынам, вывучэнне марфалагічных і тэхналагічных прыкмет шкляных бранзалетаў дазваляе ўстанавіць усе магчымыя варыянты вырабаў і вылучыць дамінуючыя сярод іх, на аснове чаго можна меркаваць аб спосабах нашэння гэтых упрыгажэнняў, модных тэндэнцыях пэўнага перыяду ці мясцовасці, а таксама сфарміраваць падмурак для вывучэння тэхналогіі вытворчасці.

У аснове дадзенай публікацыі лёг аналіз выбаркі з 715 экзэмпляраў шкляных бранзалетаў (713 фрагментаў і 2 цэлыя вырабы), даступных для апрацоўкі на момант правядзення даследавання. Матэрыялы з дзядзінца прадстаўлены 302 фрагментамі шкляных бранзалетаў, якія паходзяць з раскопак П.Ф. Лысенкі 1968 г. Матэрыялы з тэрыторыі вакольнага горада прадстаўлены калекцыяй бранзалетаў з раскопак П.Ф. Лысенкі 1992 г. колькасцю 266 фрагментаў. 147 фрагментаў бранзалетаў з апрацаванай выбаркі дэпашпартызаваны⁴. Прааналізаваны такія характарыстыкі, як дыяметр і дыяметр сячэння бранзалета, форма сячэння шклянога абруча, колер шкла, наяўнасць і асаблівасці дэкору.

Шкляныя бранзалеты ў культурным слоі старажытнага Турава ў масавай колькасці фіксуюцца з верхняга гарызонта V стратыграфічнага слоя, які датуецца пачаткам XI ст., да ніжняга гарызонта III стратыграфічнага слоя, які прыпадае на другую палову XIII ст. Пік распаўсюджвання дадзеных упрыгажэнняў, згодна са справаздачамі, прыпадае на IV стратыграфічны слой, які датуецца П.Ф. Лысенкам XII – першай паловай XIII ст. У III слоі, які прыпадае на другую палову XIII – XVI стст., колькасць бранзалетаў зніжаецца, аднак яны працягваюць даволі масава фіксавацца ў ніжнім гарызонце адзначанага слоя, датуемага другой паловай XIII ст. [4; 8; 10, с. 31–36].

Аб'ектыўна параўнаць распаўсюджанне шкляных бранзалетаў на тэрыторыі дзядзінца і вакольнага горада старажытнага Турава на дадзеным этапе даследавання складана з-за рознага памеру даследаванай плошчы, а таксама рознага характару выяўленай забудовы. На вакольным горадзе даследаваліся руіны храма і тэрыторыя, прылеглая да іх. Шкляных бранзалетаў там сустрэта значна менш, чым на тэрыторыі гаспадарчай і жылой забудовы дзядзінца, таму калекцыя разглядалася ў сукупнасці.

Дыяметр большасці бранзалетаў, для якіх было магчыма вызначыць дадзеную характарыстыку (75% ад агульнай колькасці вырабаў), упісваецца ў межы 5–6 см (82,1%), пры пераважаючых значэннях каля 6 см (61%). Вырабы большага дыяметра – каля 7–8 см – складаюць 9,1% і, верагодна, насіліся не на запяскі, як бранзалеты стандартнага памеру, а вышэй за локаць [13, с. 278]. Экзэмпляры меншага дыяметра – каля 4–4,5 см (8,2%), могуць адносіцца да дзіцячых упрыгажэнняў, што пацвярджаецца знаходкай з пахавання некропаля Богаўленскага манастыра Масквы [14, с. 46–47]. Адзін экзэмпляр з апрацаванай выбаркі мае дыяметр 3 см. Падобныя вырабы маглі выконваць функцыю не бранзалетаў, а шкляных кольцаў, якія ўпляталіся ў валасы або нашываліся на дэталі касцюма [15, р. 238]. А.У. Касцюкевіч прапаноўвае варыянт нашэння іх у складзе караляў [16, с. 419]. М.М. Яніцкая разглядае такія вырабы ў якасці шкляных скроневых кольцаў [17, с. 54].

Дыяметр бранзалета карэлюе з дыяметрам сячэння шклянога абруча: для бранзалетаў малага дыяметра (3–4,5 см) характэрны дыяметр сячэння 0,3 – 0,5 см, дыяметр 5–7 см – дыяметр сячэння 0,4 – 0,8 см, дыяметр 7,5–8 см – дыяметр сячэння 0,6 – 1,1 см.

Колеравая гама шкляных бранзалетаў (табліца) з тэрыторыі старажытнага Турава характарызуецца дамінаваннем адценняў зялёнага (31,6%), бірузовага (24,9%) і карычневага (15,6%), радзей сустракаюцца вырабы сінія (9,1%), фіялетаваыя (8,7%) і жоўтыя (5,2%), у адзінкавых экзэмплярах – бранзалеты з чырвонага заглушанага шкла (0,6%). У 4,3% экзэмпляраў колер выявіць не ўдалося. Дадзеная статыстыка не супярэчыць апублікаваным Ю.Л. Шчапавай даным паводле калекцыі 1962 г. і інфармацыі з вопісу матэрыялаў з раскопак П.Ф. Лысенкі на тэрыторыі вакольнага горада ў 1993 г. [9, с. 157; 8, с. 46–52].

Паводле формы сячэння шклянога абруча пераважаюць вырабы гладкія акруглыя ў сячэнні (56,8%), вырабленыя шляхам свабоднага выцягвання шкляной палачкі з далейшым злучэннем канцоў праз зварку і прасаванне на плоскасць (малюнак 1, №№ 1–5, 7). Для дадзенай групы вырабаў уласцівы невялікі дыяметр сячэння – 0,3 – 0,6 см, пры пераважаючым унутраным дыяметры бранзалета да 6 см. Суадносіны колераў унутры групы (гл. табліцу) адрозніваюцца ад агульнай статыстыкі большым адсоткам карычневых бранзалетаў (23,7%)

⁴ Матэрыялы з фондаў і экспазіцыі Тураўскага краязнаўчага музея.

і жоўтых (6,9%) і меншым – сініх (2,6%). Пры гэтым зялёныя (28%), бірузовыя (23,4%) і фіялетаваыя (9%) вырабы захоўваюць сваю колькасць. Адзначым, што да дадзенай групы адносіцца 85% ад усіх экзэмпляраў карычневага колеру і 74% ад агульнай колькасці жоўтых вырабаў. Адзін экзэмпляр гладкага круглага бранзалета жоўтага колеру быў выяўлены ў цэлай форме, аднак на сённяшні момант, на жаль, фрагментаваны. Тым не менш можна адзначыць яго дыяметр – 5 см.

Табліца. – Колеравая гама бранзалетаў

Колер/форма	Гладкія акруглага сячэння	Кручаныя	Вітыя	Трохвугольнага сячэння	Плоска-выпуклыя	Рыфленыя	Не вызначана	Усяго
зялёны	117	96	3	5	–	1	4	226
бірузовы	97	78	–	1	1	1	2	180
карычневы	97	14	1	–	–	–	–	112
фіялетаваы	37	26	–	–	1	–	1	65
сіні	10	36	1	4	2	5	3	61
жоўты	27	10	–	–	–	–	–	37
чырвоны	–	2	–	–	–	–	–	2
чорны	1	–	–	–	–	–	–	1
не вызначана	16	12	–	–	–	–	3	31
Усяго	402	274	5	10	4	7	13	715

Другая група – кручаныя бранзалеты (38,2%), вырабленыя шляхам перакручвання выцягнутай праз форму або свабодна шкляной палачкі з далейшым злучэннем канцоў праз зварку і прасаванне на плоскасць (малюнак 1, №№ 6, 8–13, 16, 25). Характарызуюцца большым дыяметрам сячэння – 0,5 – 0,8 см, пры дыяметры шклянога абруча каля 6 см. Да адзначанай групы належаць усе вырабы з чырвонага (пячоначнага) заглушанага шкла (4 фрагменты, 1,4% ад усіх кручаных бранзалетаў) і больш за палову (57%) бранзалетаў сіняга колеру. Дамінуюць экзэмпляры адценняў зялёнага (34%) і бірузовага (28%), пры значнай колькасці сініх (13,7%) і фіялетаваых (9,1%). Значна менш вырабаў карычневых (4,9%) і жоўтых (3,5%).

Трэцяя група – бранзалеты падтрохвугольнага сячэння (1,4%), вырабляліся навіўкай шкляной масы на балванку, у выніку чаго атрымліваўся суцэльны бранзалет без слядоў злучэння (малюнак 1, №№ 17, 20). Падтрохвугольная форма, верагодна, надавалася шчыпцамі або нанясеннем барозд, аб чым сведчаць вылучанае цэнтральнае рабро і экзэмпляры з невыразнай рабрыстасцю ўсяго бранзалета. Дыяметр шклянога абруча вырабаў адзначанага тыпу складае 6–8 см. Колеравая гама прадстаўлена адценнямі зялёнага (5 экзэмпляраў), сіняга (4 экзэмпляры) і бірузовым (1 экзэмпляр).

Рыфленыя бранзалеты – чацвёртая група (1%), атрыманыя шляхам выцягвання шкляной палачкі праз форму або нанясеннем барозд на свабодна выцягнутую шкляную палачку з далейшым злучэннем канцоў (малюнак 1, № 14). Два з выяўленых экзэмпляраў маюць рыфленне толькі з унутранага боку. Сярод колеравай гамы дамінуе сіні (5 фрагментаў), сустракаецца зялёны і бірузовы (па 1 фрагменце). Характэрны даволі вялікі дыяметр сячэння шклянога абруча (0,6 – 1 см), чаму адпавядае дыяметр бранзалета (6–7 см).

Бранзалеты плоска-выпуклыя (сегментападобнага сячэння) (5 экзэмпляраў, што складае 0,6% ад агульнай колькасці) – пятая група – вырабленыя навіўкай шкляной масы на балванку або выцягваннем на плоскасць і злучэннем канцоў (малюнак 1, №№ 18, 19). Пераважаюць вырабы сіняга колеру (3 экзэмпляры), па адным фрагменце прадстаўлены фіялетаваы і бірузовы. Дыяметр абруча 6–7 см.

Адзін з сініх бранзалетаў сегментападобнага сячэння захаваўся ў поўнай форме (малюнак 1, № 19). Ён выраблены, верагодна, шляхам навіўкі, аб чым сведчыць адсутнасць злучальнага шва. Паверхня бранзалета, магчыма, падвяргалася вогненнай паліроўцы. З унутранага боку бранзалет пакрыты неглыбокімі рыскамі/расчосамі, што можа ўказваць на іншы спосаб вытворчасці: расцягванне кавалку шкла з дапамогай спецыяльных прутаў. Бранзалет мае падавальную форму, з дыяметрам каля 4,5–5 см. Адносіцца да матэрыялаў даследаванняў 1993 г. на тэрыторыі вакольнага горада, паходзіць з пабудовы, якая выяўлена ў 14 раскопачным пласце і датуецца П.Ф. Лысенкам 80-мі гг. XI – пачаткам XII ст. [8, с. 33–36; 10, с. 49–50].

Шостая група – вітыя бранзалеты (0,7%), вырабленыя шляхам перавіцця дзвюх (2 экзэмпляры) або чатырох (3 экзэмпляры) шкляных палачак з далейшым змацаваннем канцоў (малюнак 1, № 15). Унутраны дыяметр бранзалетаў дадзенага тыпу складае 4,5 або 6 см. Колеравая гама прадстаўлена зялёным, сінімі і карычневым (гл. табліцу).

Дэкор маюць бранзалеты гладкія акруглага сячэння, кручаныя і рыфленыя. Найбольш распаўсюджаны спосаб дэкаравання – накладанне адной або некалькіх шкляных ніцей з паўпразрыстага або непразрыстага шкла, часцей за ўсё жоўтага, рэдка – чырвонага колеру. Сустракаюцца вырабы, перавітыя адначасова некалькімі ніцямі аднаго або розных колераў. Перавіццё можа быць выпуклым (малюнак 1, № 7), аднак часцей шчыльна ўваходзіць у паверхню абруча (малюнак 1, №№ 2, 5, 16). Перавіццём дэкарыравана 9% гладкіх бранзалетаў круглага сячэння карычневага, бірузовага, зялёнага і жоўтага колераў і 17,2% кручаных бранзалетаў у асноўным зялёнага і бірузовага колераў, у адзінкавых выпадках – сіняга і карычневага. Адначасова ніцямі жоўтага і чырвонага колеру дэкараваны толькі зялёныя бранзалеты аліўкавага адцення (малюнак 1, № 16).

1–5, 7 – гладкія круглага сячэння; 6, 8–13, 16, 25 – кручаныя; 14 – рыфлены; 15 – віты; 17, 20 – падтрохвугольнага сячэння; 18–19 – плоска-выпуклыя; 21 – філігранны; 22–23, 26 – гладкія акруглага сячэння з дротам; 28 – кручаны з дротам; 24 – гладкі акруглага сячэння са скразной дзірачкай; 27 – кручаны са скразной дзірачкай

Малюнак 1. – Шклянныя бранзалеты з тэрыторыі старажытнага Турава. Фотаздымкі аўтара

Другі варыянт дэкору – уздоўж накладзеная паласа (малюнак 1, № 3) жоўтага або светлага/бежавага заглушанага шкла (6 экзэмпляраў). Такім спосабам упрыгожаны бранзалеты гладкія круглыя ў сячэнні і адзін рыфлены. Магчыма, падобныя вырабы можна разглядаць як незавершанае перавіццё. Пасля нанясення ніці шкляная палачка павінна была перакручвацца, аднак майстар прапусціў гэты этап і атрымаўся ўздоўжны дэкор.

Тры фрагменты бранзалетаў маюць унутры перакручаную ніць шкла кантраснага колеру або бясколерную. Т.С. Скрыпчанка прапанавала называць такія вырабы “філіграннымі” па аналогіі з венецыянскім шклом [18, с. 96–98]. Два бранзалеты (жоўты з чырвонымі ніцямі ўнутры і зялёны з бясколернымі ніцямі) адносяцца, паводле Т.С. Скрыпчанка, да складаных філігранных бранзалетаў прастай формы (гладкі круглага сячэння бранзалет, унутры якога па цэнтру размяшчаюцца перакручаныя снапкі ніцяў). Такія ўпрыгажэнні маглі вырабляцца шляхам накладання шкляных ніцяў на першасны стрыжань, яго кручэння і нанясення другога слоя. У нашым выпадку дэкор дапоўнены зверху перавіццём жоўтай ніццю. Трэці бранзалет – жоўты кручаны са снапком перакручаных чырвоных ніцяў унутры – складаны ўскладненай формы, паводле Т.С. Скрыпчанка (малюнак 1, № 21). У дадзеным выпадку тэхналогія вытворчасці дапаўнялася кручэннем стрыжня пасля нанясення другога слоя шкла.

У 32 артэфектаў з апрацаванай выбаркі (4,5% ад агульнай колькасці) адзначана спецыфічная тэхналагічная характарыстыка: наяўнасць металічнага дрота ўнутры шклянога абруча (малюнак 1, №№ 22–24, 26–28). Присутнічае яна ў двух тыпаў бранзалетаў: гладкіх круглага сячэння (24 фрагменты) і кручаных (8 фрагментаў). Дыяметр бранзалета і дыяметр сячэння шклянога абруча не вылучаюцца з агульнай характарыстыкі вырабаў адзначаных тыпаў. Колеравая гама прадстаўлена адценнямі бірузовага (20 фрагментаў), зялёнага (8 фрагментаў), сіняга (1 фрагмент), карычневага (2 фрагменты) і фіялетавага (1 фрагмент). Сустрэкаюцца адзначаныя вырабы як на тэрыторыі дзядзінца, так і вакольнага горада, паходзяць з розных частак даследаванай плошчы, не прывязаны да жылляў, печыў ці іншых аб’ектаў. Большасць фрагментаў (21 адз.) адносяцца да пластоў, якія даюцца XII – XIII стст., частка (3 фрагменты) – з пераадкладзенага слоя, частка (8 фрагментаў) – дэпашпартызавана.

Варта адзначыць складанасць выяўлення дрота ў бранзалетах, асабліва са шкла цёмнага адцення або заглушанага. У абсалютнай большасці зафіксаваных выпадкаў шкло празрыстае або паўпразрыстае, што дало магчымасць зафіксаваць наяўнасць спецыфічнай характарыстыкі выраба. У частцы артэфектаў наяўнасць дрота пацверджана толькі на прасвет або па зломе.

Дрот сустракаецца двух відаў:

1) каля 0,3 – 0,5 мм шэрага або чырвонага колеру (малюнак 1, №№ 22–23, 26), які праходзіць прыкладна па цэнтры шклянога абруча (найчасцей гэта бранзалеты гладкія акруглага сячэння зялёнага ці бірузовага колеру (19 фрагментаў), кручаныя вырабы прадстаўлены выключна бірузовым (4 фрагменты); вылучаецца адзіны фрагмент гладкага бранзалета карычневага колеру;

2) каля 0,1 – 0,2 мм шэрага колеру (малюнак 1, № 28), які праходзіць у знешняй або цэнтральнай частцы шклянога абруча (сустракаецца у кручаных (3 фрагменты) і гладкіх акруглага сячэння (3 фрагменты) экзэмплярах бірузовага колеру).

У першым выпадку шкляны абруч пранізваюць адна або дзве (большага і меншага дыяметру) драцінкі, у другім – дзве і больш. Дрот часта размешчаны ўнутры шкла няроўна: можа перарывацца, ісці па цэнтры, затым прыбліжацца да знешняй або ўнутранай часткі бранзалета. Імаверна, у шкляную масу дрот быў уведзены на адным з першых этапаў фармавання выраба, так як у артэфектах, якія адносяцца да тыпу кручаных, ён паўтарае віткі бранзалета. Аднак мэта і спосаб увядзення металічнага дрота ў шкляны бранзалет застаюцца нераскрытымі. Трываласці вырабу дрот не дадае, так як з’яўляецца занадта тонкім і з лёгкасцю можа зламацца падчас расколвання шкла. Эстэтычная функцыя, як у выпадку з філіграннымі бранзалетамі, таксама малаверагодная. Магчыма, дрот быў неабходны на этапе выцягвання з расплаўленай шкламасы шкляной палачкі або надання ёй неабходнай формы ці змацавання канцоў. Аднак, на дадзены момант не зусім зразумела, якім чынам гэта магло адбывацца.

Таксама адзначым наяўнасць у калекцыі фрагментаў вырабаў са скразной дзірачкай каля 0,7 – 1 мм дыяметрам, якая праходзіць прыкладна па цэнтры абруча. Сустрэкаецца дадзеная характарыстыка ў 2 бранзалетаў: гладкага акруглага сячэння фіялетавага колеру і кручанага сіняга колеру. Пры гэтым у выпадку кручанага бранзалета дзірачка, як і драцінка, паўтарае віткі шкла (малюнак 1, №№ 24, 27) Магчыма, дадзеныя бранзалеты вырабляліся па схеме, падобнай да вырабу бранзалетаў з дротам.

Заклучэнне. Праведзены аналіз марфалагічных і тэхналагічных прыкмет шкляных бранзалетаў старажытнага Турава паказаў, што на тэрыторыі помніку пераважаюць вырабы гладкія акруглага сячэння (56,8%) і кручаныя (38,2%), пры невялікім адсотку экзэмпляраў падтрохвугольнага сячэння, плоска-выпуклых, рыфленых і вітых. Дыяметр большасці бранзалетаў упісваецца ў межы 5–6 см (82,1%), пры пераважаючых значэннях каля 6 см (61%), што сведчыць на карысць нашэння дадзеных упрыгажэнняў на запяскі. Колеравая гама вылучаецца дамінаваннем адценняў зялёнага (31,6%), бірузовага (24,9%) і карычневага (15,6%) шкла. У меншай ступені прадстаўлены вырабы сіня (9,1%), фіялетавага (8,7%) і жоўтыя (5,2%), у адзінкавых экзэмплярах – з чырвонага заглушанага шкла (0,6%). 13,3% вырабаў маюць дэкор; самы распаўсюджаны спосаб – перавіццё абруча жоўтай непразрыстай ніццю. Пры гэтым накладаннем ніці часцей дэкараваныя вырабы кручаныя. Сустрэкаецца і больш складаная тэхніка: размяшчэнне дэкору ўнутры шклянога абруча (філігранныя бранзалеты паводле Т.С. Скрыпчанка). З тэрыторыі Турава паходзіць тры фрагменты, упрыгожаныя адзначаным спосабам. Падобныя бранзалеты таксама выяўлены на тэрыторыі Беларусі ў Рагачове, Копысі, Свіслачы, Мазыры, Маскавічах, Вішчыне [18,

с. 96–98]. К.К. Сталярова адзначае характэрнасць дадзеных знаходак для Заходняй Русі. Аднак сустракаюцца яны і ў калекцыях Масквы і Яраслаўля [13, с. 277–278]. Як правіла, прадстаўлены адзінкавымі знаходкамі.

Важнай асаблівасцю прааналізаванай калекцыі з’яўляецца наяўнасць вырабаў са спецыфічнай тэхналагічнай характарыстыкай – металічным дротам унутры шклянога абруча. Колькасць артэфактаў з дадзенай прыкметай складае 4,5%. Аналогіі сярод апублікаваных калекцый дадзеным вырабам пакуль выявіць не ўдалося. Аднак аўтарам зафіксавана наяўнасць шкляных бранзалетаў з металічным дротам унутры шкляной масы ў калекцыях з тэрыторыі Клецка і Пінска (падчас працы з калекцыямі). Гэта паказвае неабходнасць больш дасканаллага агляду шкляных вырабаў падчас даследавання, у тым ліку прасвечвання, мікраскапіі, пры неабходнасці – вывучэння сколу. Дадае пытанне патрабуе асобнага даследавання тэхналагічнага аспекту ўвядзення дроту ў шкламасу, а таксама перагляду калекцый з мэтай вызначэння межаў распаўсюджвання шкляных вырабаў з дротам, іх асаблівасцей і паходжання.

ЛІТАРАТУРА

1. Седов В.В., Полубояринова М.Д. Отчёт о полевых археологических работах на территории Белорусской ССР в 1961 г. // ЦНА НАН Беларусі. ФАНД. – Воп. 1. – Арх. № 115. – 138 с.
2. Каваленя А.Дз., Шутаў С.С. Матэрыялы з дагісторыі Тураўшчыны // Запіскі аддзела гуманітарных навук БАН. – Кн. 11. Працы археалагічнай камісіі. – Т. 2. – Мінск, 1930. – С. 339–379.
3. Лысенко П.Ф. Текстовый отчет о полевой работе Туровского отряда археологической экспедиции Института истории АН БССР за 1962 год // ЦНА НАН Беларусі. ФАНД. – Воп. 1. – Арх. № 177. – 56 с.
4. Лысенко П.Ф. Отчет о полевой работе Туровского отряда археологической экспедиции Института истории АН БССР в 1968 г. // ЦНА НАН Беларусі. ФАНД. – Воп. 1. – Арх. №№ 330, 330а. – 24 с.
5. Лысенко П.Ф. Отчет о полевых исследованиях Туровской группы Днепровского отряда археологической экспедиции Института истории НАН Беларуси в 2004 г. // ЦНА НАН Беларусі. ФАНД. – Воп. 1. – Арх. № 2190. – 43 с.
6. Каргер М.К. Отчет о раскопках руин древнего храма XII в. в Турове в 1963 г. // ЦНА НАН Беларусі. ФАНД. Воп. 1. – Арх. № 229. – 23 с.
7. Лысенко П.Ф. Отчет за 1992 г. Храм XII века в г. п. Туров Житковичского района Гомельской области. // ЦНА НАН Беларусі. ФАНД. – Воп. 1. – Арх. № 1408. – 138 с.
8. Лысенко П.Ф. Отчет о полевых исследованиях Туровского археологического отряда за 1993 г. (раскопки древнего Турова) // ЦНА НАН Беларусі. ФАНД. – Воп. 1. – Арх. № 1584. – 152 с.
9. Шапова Ю.Л. Стекло Киевской Руси. – М.: Изд-во МГУ, 1972. – 215 с.
10. Лысенко П.Ф. Древний Туров. – Минск: Беларуская навука, 2004. – 180 с.
11. Полубояринова М.Д. Стекланные браслеты древнего Новгорода // Материалы и исследования по археологии СССР. – М., 1963. – Т. 3, № 117. – С. 164–199.
12. Шапова Ю.Л. Древнее стекло. Морфология, технология, химический состав. – М.: Изд-во МГУ, 1989. – 119 с.
13. Столярова Е.К. Стекланные браслеты городов северо-востока Руси // Балканы, Подунавье и Восточная Европа в римское время и эпоху Средневековья: Материалы II российско-сербской археологической конф. «Славяне в мире Балкан и Восточной Европы: историко-археологическая панорама». – М.: ИА РАН, Музей Воеводины, 2022. – С. 273–286.
14. Столярова Е.К. Стекло средневековой Москвы: XII—XIV века. – М.: РГГУ, 2016. – 692 с.
15. Steiner M.L. An Analysis of the Islamic Glass Bracelets Found at Tell abu Sarbut // Sacred and Sweet. Studies on the Material Culture of Tell Deit ‘Ala and Tell Abu Sarbut / Eds. M.L. Sterner, E.J. van der Steen. Leuven, Paris, Dudley, MA, 2008. – P. 231–239.
16. Костюкевич А.В. Стекланные украшения // Друцк / науч. ред. О.Н. Левко. – Минск: Беларуская навука, 2014. – С. 410–431.
17. Яніцкая М.М. Выгокі шкларобства Беларусі. – Мінск: Навука і тэхніка, 1980. – 160 с.
18. Скрипченко Т.С. О производстве двухслойных и филигранных стекланных браслетов // Древнерусское государство и славяне. – Минск: Наука и техника, 1983. – С. 96–98.

Паступіў 11.04.2023

СТЕКЛЯННЫЕ БРАСЛЕТЫ С ТЕРРИТОРИИ ДРЕВНЕГО ТУРОВА: МОРФОЛОГИЯ И ТЕХНОЛОГИЯ ПРОИЗВОДСТВА

Е.А. КУХАРЕВА

(Институт истории НАН Беларуси, Минск)

Статья основывается на анализе 715 экземпляров стекланных браслетов (материалы исследований П.Ф. Лысенко 1968 и 1992 гг.) с территории детинца и окольного города древнего Турова. Определён внутренний диаметр браслетов, форма, цветовая гамма и декор. Диаметр большинства браслетов вписывается в пределы 5–6 см (82,1%), изделия большего диаметра – около 7–8 см – составляют 9,1%, экземпляры меньшего диаметра – около 4–4,5 см – 8,2%. Относительно формы преобладают изделия гладкие округлого сечения (56,8%) и крученые (38,2%), значительно меньше экземпляров подтреугольного сечения, плоско-выпуклых, рифленых и витых. Цветовая гамма выделяется доминированием оттенков зеленого, бирюзового и коричневого, в меньшей

степени представлены изделия синие, фиолетовые и желтые, в единичных экземплярах – из красного загнутого стекла. Декор имеют 13,3% изделий, самый распространенный способ – перевитие обруча желтой непрозрачной нитью. Выделена группа изделий со специфической технологической характеристикой – наличием металлической проволоки внутри стеклянного обруча.

Ключевые слова: археология, средневековье, древнерусский город, материальная культура, стеклянные украшения, стеклянные браслеты.

GLASS BRACELETS FROM THE TERRITORY OF ANCIENT TUROV: MORPHOLOGY AND PRODUCTION TECHNOLOGY

K. KUKHARAVA

(Institute of History of the National Academy of Sciences of Belarus, Minsk)

The article is based on the analysis of 715 copies of glass bracelets (materials of P. F. Lysenko research in 1968 and 1992) from the territory of detinets and the roundabout city of ancient Turov. The inner diameter of the bracelets, shape, color scheme and decor are determined. The diameter of most bracelets fits within the limits of 5-6 cm (82.1%), products of a larger diameter – about 7-8 cm – make up 9.1%, specimens of a smaller diameter – about 4-4.5 cm – 8.2%. With respect to the shape, smooth products of rounded cross-section (56.8%) and twisted (38.2%) predominate, there are significantly fewer instances of sub-triangular cross-section, flat-convex, grooved and twisted. The color scheme is distinguished by the dominance of shades of green, turquoise and brown, blue, purple and yellow products are presented to a lesser extent, in single copies – from red muffled glass. Decor has 13.3% of products, the most common way is to twist the hoop with a yellow opaque thread. A group of products with a specific technological characteristic is identified – the presence of metal wire inside a glass hoop.

Keywords: archeology, Middle Ages, ancient Russian city, material culture, glass jewelry, glass bracelets.